

Филозофски факултет Пале

Посебна издања
НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига 2
том 1

СТО ДВАДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА
ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Пале, 19 - 20. мај 2007.)

Пале, 2008.

Владимир Поломац
ФИЛУМ
Крагујевац

ДОПРИНОС ХЕРТЕ КУНЕ ПРОУЧАВАЊУ ДОСИТЕЛЕВОГ ЈЕЗИКА

Научни скупови посвећени јубилејима попут овог увек су добра прилика да се критички осврнемо на нашу, нажалост, за европске прилике, не толико дугу традицију, и да јој се, упркос томе, обратимо како бисмо поново указали на оне неоспорне научне ауторитете који су задужили и наше време. Један од таквих неоспорних научних ауторитета свакако је и Херта Куна – лингвиста и дугогодишњи професор Универзитета у Сарајеву.

Богати научни опус Херте Куне у целини је окренут проучавању старословенског језика и историје нашег књижевног језика. Не претендујући овде на библиографску исцрпност, подсетићемо се, према областима истраживања, само неких важнијих радова.

Највећи број радова посвећен је проучавању језика босанскохерцеговачке фрањевачке књижевности XVII и XVIII века. Поменућемо само: *Неке особине језика фра Ловре Ситовића* (Куна 1961), *Дјела босанских фрањеваца са гледишта историјске дијалектологије* (Куна 1962), *Језик фра Филипа Лаитрића, босанског фрањеваца XVIII вијека* (Куна 1967), *Језик босанске фрањевачке књижевности XVII и XVIII вијека у свјетлости књижевно-језичког манира* (Куна 1971), *Удио фрањевачке књижевности XVIII вијека у стварању литерарног језика западног српскохрватског подручја* (Куна 1972), *Талијанско-латински утицај у језику босанскохерцеговачких фрањеваца XVII и XVIII века* (Куна 1977), и на крају, *Босанскохерцеговачка фрањевачка коине XVII и XVIII вијека и његова дијалекатска база* (Куна 1991). Од синтетичких радова приређивачког карактера треба поменути *Хрестоматију старије босанске књижевности* (Куна 1974) и *Средњовјековну босанску књижевност* (Куна 1992). Херта Куна се бавила и текстологијом средњовековних књижевних споменика са територије Босне и Херцеговине. Поменућемо само рад на монументалном издању *Хваловог зборника* (Куна 1986), те чланак *Издавање средњовјековних босанскохерцеговачких кодекса* (Куна 1981). Неколико значајних радова посвећено је језику босанскохерцеговачке и српске периодике. Поменућемо *Језик Босанског пријатеља: првог босанскохерцеговачког часописа* (Куна 1983) и *Удио српске периодике у стандардизационим језичким процесима на босанскохерцеговачком тлу* (Куна 1982/83). Различитим питањима редакција старо-

словенског језика посвећени су *Јат у Пантелејмоновом апостолу: графичка употреба и фонолошке замјене* (Куна 1990), *Језичке карактеристике глоса у босанском јеванђељу из Срећковићеве заоставштине* (Куна 1976а), и синтетички рад *Редакције старословенског језика као литерарни језик Срба и Хрвата* (Куна 1965).

И овако сажети и непотпуни приказ научног рада Херте Куне показује нам колико би било тешко у оквирима симпозијумског реферата говорити о њеном доприносу истраживању историје нашег књижевног језика. О овоме би се сигурно могла написати и читава студија. Стога је предмет нашег реферата, како је и истакнуто у наслову, ограничен на питање доприноса Херте Куне проучавању Доситејевог језика¹.

О Доситејевом језику Херта Куна је писала у неколиким радовима. Највећи значај, наравно, има сада већ класична монографија *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића* (Куна 1970), те ће се стога и наша разматрања углавном ослањати на наведено дело. У обзир смо узели и касније радове који додирују појединачна питања Доситејевог језика: *Стилистички валери придјевских сложеница у књижевним дјелима Доситеја Обрадовића* (Куна 1976б), *Доситејеви језички назови и његова рационалистичка филозофија* (Куна 1989) и *Доситејев однос према лексичком фонду књижевног рускославенског и народног српскохрватског језика* (Куна 1991).

Када говоримо о доприносу Херте Куне проучавању Доситејевог језика одмах треба истаћи: *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића* представљају до сада једини целовити, “интегрални” или “тотални” опис Доситејевог језика. Пре Херте Куне овим питањем се системски бавио једино Милован Сучевић у раду *Језик у дјелима Доситеја Обрадовића* (Сучевић 1913). Овај рад, међутим, по оцени Сучевићевих савременика, а и каснијих проучавалаца, није задовољавао критеријуме монографског описа. Сучевићеве интенције и његов начелни став, како је говорио Миливој Павловић (цитат према Куна 1970: 19), већ су од самог почетка увелико умањили вредност његовог рада за историју литерарног језика, а у оно време још релативно оскудна знања из подручја дијалектологије, уз разне методолошке слабости, учинили су да вредност слике буде знатно умањена и са становишта проучавања историјске дијалектологије. Сучевићев допринос је умањен и чињеницом да нису описани сви планови структуре Доситејевог језика. Изостају графика и правопис, што нам, према речима Херте Куне (Куна 1970: 19), с једне стране, онемогућава да сазнамо каква је вредност појединих

¹ О другим аспектима научног рада Херте Куне пише у овом зборнику колегиница Биљана Самарцић.

графема за Доситеја, а с друге стране, онемогућава увид у развојни лук српске ортографије у штампаним текстовима XVIII века, па према томе и однос Доситејев према савременицима и претходницима на овом плану. Сучевић је, наставља даље Куна (1970: 19), потпуно пренебрегао да обради славеносрпске речи у погледу фонетике, а пошто је изоставио обраду творбе речи и лексике са чудним образложењем да се у погледу овога код Доситеја не налази ништа особито, није јасно ни шта је сматрао славеносрпским речима. Док радови настали пре Кунине монографије додирују тек појединачна питања Доситејевог језика језика (уп. само Радченко 1897, Унбегаун 1935, Прибић 1948, Младеновић 1961а и 1961б), новији радови, а поменућемо пре свега оне објављене у Зборнику *Доситеј Обрадовић – човек и дело међу народима* (уп. само Станојчић 1991, Ковачевић 1991, Тјакко 1991, Петровић 1991, Невекловски 1991), најчешће се формирају као допуна или разрада Куниних разматрања.

Допринос Херте Куне проучавању Доситејевог језика не исцрпљује се само у чињеници да је она прва и једина дала целовиту слику свих планова структуре језика књижевних дела Доситеја Обрадовића, већ и у чињеници да је на свим поменутим плановима, знатно допринела унапређивању дотадашњих научна сазнања, али и дотадашње методологије истраживања.

Покушаћемо укратко да конкретизујемо у чему би се састојао овај допринос држећи се, пре свега, *Језичких карактеристика књижевних дјела Доситеја Обрадовића*.

Многи методолошки поступци примењени у монографији о Доситејевом језику (али и у радовима о језику босанских фрањеваца), данас су својеврсни методолошки императиви историје књижевног језика. Херта Куна језик писца увек сагледава као развојни, динамични, а не као статични феномен, увек у контексту књижевне традиције (или, како она каже, књижевно-језичког манира), и увек с обзиром на контекст пишчевих животних околности (у Доситејевом случају ово друго се своди на утицај страних језика и других дијалеката, најчешће током путовања или образовања). У свим својим радовима, па и у монографији о Доситејевом језику, Херта Куна посебан методолошки значај придаје проучавању утицаја пишчевог матерњег дијалекта (у Доситејевом случају, тамешког банатског говора) на формирање језика његових књижевних дела.

На плану *графије*, поред детаљног описа односа графема и фонема у Доситејевом језику, Херта Куна, посматрајући Доситеја у контексту предвуковске традиције, посебно истиче оне особености које

представљају напуштање старије праксе (Доситеј употребљава само *о* и *у*, не употребљава *јери*, необавезно употребљава *јерове* и *јат*), затим оне особености које су у складу са маниром преддуковске епохе (обележавање консонаната *ј*, *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ*), и на крају, особености које се тичу јачег утицаја рускословенске традиције (писање *ижице* или *тхете*).

Осим детаљног описа плана *правотиса*, што је као и код *графијског плана* први пут системски спроведено, посебно нам се чини важним нагласити Кунин допринос уочавању везе између типа правописа и типа лексике. Етимолошки правопис везује се, додуше недоследно, за традиционалну рускословенску и српкословенску лексику, а фонетски правопис, опет недоследно, за лексику народног језика.

Допринос Херте Куне проучавању Доситејеве *фонетике* највећи је у оним деловима текста у којима она покушава да утврди степен присуства и значај рускословенског утицаја, а такође и утицаја других дијалеката, као и дијалекатске средине из које је потекао Доситеј. Она исправно, рускословенски утицај, најизразитији код континуаната полугласника у префиксима *со-*, *во-* и *воз-* и суфиксима *-ески* и *-ество*, везује за руске и рускословенске лексеме, док за осталу лексику, дистрибуцију рускословенских форми објашњава стилском варијацијом. Када су у питању дијалекатске специфичности Доситејевог језика најважније је поменути Кунина разматрања о стању континуаната *јата* у Доситејевом делу. Поред истицања *икавизама* карактеристичних за војвођанску дијалекатску ситуацију, и уже, оних карактеристичних за банатски и сремски простор, Куна објашњава и *ијекавизме* у Доситејевом језику, и то као директан утицај далматинске средине, додуше само пролазан и привремен, ограничен на дела из прве фазе Доситејевог рада када је живео и стварао у Далмацији.

Будући да је Сучевић морфологију Доситејевог језика обрадио доста исцрпно, на овом плану, допринос Херте Куне се углавном своди на истицање утицаја рускословенског језика и војвођанске дијалекатске ситуације. Херта Куна исправно истиче како је Доситеј у погледу морфологије, у односу на савременике, предњачио у погледу приближавања изворном народном језику. Рускословенски утицај и овде је најчешће ограничен на рускословенске лексеме. Тако старије облике дат. и инстр. мн. именица са наставцима *-ам* и *-ами* налази најчешће код апстрактних црквенословенских именица средњег рода, а рускословенске форме суперлатива код рускословенских лексема у црквенословенским цитатима, стајаћим изразима, или у изразито литераризованом контексту. Рускословенски утицај у конјугацији незнатан је и своди се на употребу партиципа у рускословенским лексемама, употребу имперфекта у изра-

зито литерарном тексту и на употребу футурске конструкције *будем + инфинитив*. И овде као и на другим плановима структуре Доситејевог језика, Куна доследно одваја слој дијалекатског утицаја: архаични наставак *-а* у лок. мн. именица ж. р., затим заменичке форме *њејзин* и *њејн-*, *каки* и *таки*, *ови* и *они* (ном. јд. м.р.), те наставак *-ду* у 3. л. мн. през. код глагола.

На плану *синтаксе* Доситејевог језика највећи је допринос Херте Куне у проучавању страних језичких утицаја: пре свега, рускословенског, али и утицаја романских и германских језика.

Рускословенски утицај у конгруенцији огледа се код збирних именица које по правили конгруирају семантички, затим у специфичној конструкцији номинатива са инструменталом у функцији два субјекта уз које се употребљава предикат у плуралу, и на крају, у конструкцији са два атрибута у једнини и именицом у множини.

Када је у питању ред речи, специфичност Доситејевог језика је бројност конструкција независних и зависних реченица са глаголом на крају. Овакве конструкције, према Куниним речима (Куна 1970: 165), највероватније су подстакнуте немачком лектиром и немачким језиком, посебно у каснијим фазама Доситејевог стварања, међутим, када су у питању овакви примери у првим фазама рада, могуће је да је импулс за њихово усвајање могао доћи и из рускословенског који је почетком XVIII века познавао у доста значајној мери реченичну конструкцију са глаголом на крају. Рускословенски утицај у редоследу речи огледа се и у бројним примерима одвајања атрибута и именице. Посебно нам се интересантним чини Кунино објашњење да примери атрибута постпонираног именици представљају романски утицај.

Грађу Доситејеве реченице, са честим понављањем атрибута, са великим бројем апозитивних додатака, са великим бројем накнадних објашњења и уметнутих делова, Куна у почетним фазама Доситејевог рада везује за стил епохе који диктира црквенословенски манир, а у каснијим фазама, за утицај немачке синтаксе, посебно немачких конструкција са уметнутим зависним реченицама.

Што се тиче синтаксе падежа, рускословенски утицај Куна налази у конструкцијама датива са инфинитивом, у конструкцији за + акузатив у узрочном значењу, у инструменталу субјекта у пасивним конструкцијама, као и у предикативном инструменталу придева уз глагол *бити*. Као романски утицај у синтакси падежа Куна истиче употребу предлога *од* уз речи *ништа* и *потреба*, као и у пасивној конструкцији,

те специфичну конструкцију два акузатива, од којих је један предикативни а други акузатив објекта.

У области синтаксе глагола Сучевићева разматрања су веома опширна и поуздана, тако да је Кунин допринос у односу на остале сегменте синтаксе Доситејевог језика овде сразмерно мањи. Ипак, Сучевићева тврђења овде су проверена, допуњена, а изнето је и неколико нових података, пре свега, везаних за стилистичке нијансе употребе глаголских облика.

У односу на остале планове структуре Доситејевог језика сразмерно највећи допринос проучавању дала је Херта Куна на плану *лексице*.

О доприносу проучавању лексике рекли смо већ нешто посредно, говорећи о осталим плановима структуре Доситејевог језика, пре свега, о фонетици.

Детаљно анализирајући Доситејев лексички фонд са становишта порекла речи, Херта Куна је издвојила руску, општесловенску, српско-хрватску, германску, романску, турску, мађарску и грчку лексику, а онда, применом статистичке методе, указала на међузависност фреквенције стране лексике и типа текста.

Посебно су вредна она разматрања у којима Куна са гледишта творбе речи анализира примере Доситејевог лексичког стваралаштва, утврђујући да је већина настала на бази рускословенског утицаја, из жеље да се народни језик обогати традиционалним наслеђем. У складу са овим већина таквих примера има стилску вредност, а обележје је текстова моралне и филозофске садржине.

Анализирајући провинијенцију стране лексике, Куна закључује да је највећи број позајмљеница има дијалекатски карактер, те да се може везати за одређени дијалекатски терен (нпр. турцизми који су везани за Доситејев матерњи говор, или шире, за војвођански терен, један велики део романизама који је везан за далматинске говоре, те германизми и хунгаризми који су искључиво обележје војвођанске средине). Ипак, за један број интеранционализама романске и грчке провинијенције она претпоставља преузимање путем лектире.

На основу детаљног проучавања Доситејеве лексике Куна изводи и неколико фундаменталних напомена о карактеру Доситејевог језика. Овде ћемо их, уместо закључка, посебно истакнути, две у цитату, једну у парафрази.

Прво: “У Доситејевом језику има различитих утицаја, од којих је највећи дио на бази рускославенског, али је основа народна, српскохрватска, док је код ранијих писаца, изузимајући периферну делатност понеког од њих, основа у разним степенима рускославенска, односно славенизирана руска” (Куна 1970: 12).

Друго: “У основи је језик у свим Доситејевим дјелима један, мада постоје доста оучљиве разлике у степену страног утицаја на народну језичку основу у зависности од различитих елемената, док је код осталих писаца, изузимајући периферну дјелатност понеког од њих, рускославенска, односно славенизирана руска” (Куна 1970: 12).

И треће, на крају, за разлику од ранијих истраживача који су као основну компоненту ремећења народног језика у Доситејевом делу узимали дијалекатске карактеристике његовом родног краја, билингвизам или лутања изван српске језичке територије, Херта Куна исправно закључује да су Доситејева одступања од народног језичког израза условљена литерарном традицијом и општом језичком ситуацијом у војвођанској књижевности XVIII века (Куна 1970: 8–9).

Литература

1. Ковачевић 1991: Милош Ковачевић, “Из проблематике развоја синтаксичких категорија: финалне конструкције у Доситејевом језику”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XIX, Београд, стр. 69–81.
2. Куна 1961: Херта Куна, “Неке особине језика фра Ловре Ситовића”, у: *Грађа*, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, Сарајево, стр. 125–177.
3. Куна 1962: Херта Куна, “Дјела босанских фрањеваца са гледишта историјске дијалектологије”, у: *Језик*, бр. 5, Хрватско филолошко друштво, Загреб, стр. 149–153.
4. Куна 1965: Херта Куна, “Редакције старословенског језика као литерарни језик Срба и Хрвата”, у: *Слово*, бр. 15–16, Загреб, 183–199.
5. Куна 1967: Херта Куна, *Језик фра Филипа Лаитрића, босанског фрањеваца XVIII вијека*, Дјела АНУ БиХ, XXVII, Сарајево.
6. Куна 1970: Херта Куна, *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*, Дјела АНУ БиХ, XXXVI, Сарајево.
7. Куна 1971: Херта Куна, “Језик босанске фрањевачке књижевности XVII и XVIII вијека у свјетлости књижевно-језичког манира”, у: *Зборник за филологију и лингвистику*, XIV/1, Нови Сад, стр. 33–53.

8. Куна 1972: Херта Куна, “Удио фрањевачке књижевности XVIII вијека у стварању литерарног језика западног српскохрватског подручја”, у: *Књижевни језик*, 1–2, Сарајево, 41–61.
9. Куна 1974: Херта Куна, *Хрестоматија старије босанске књижевности*, Свјетлост, Сарајево.
10. Куна 1976а: Херта Куна, “Језичке карактеристике глоса у босанском јеванђељу из Срећковићеве заоставштине”, у: *Слово*, 25–26, Загреб, стр. 213–230.
11. Куна 1976б: Херта Куна, “Стилистички валери придјевских сложенаци у књижевним дјелима Доситеја Обрадовића”, у: *Радови АНУ БиХ*, XLIX, Сарајево, стр. 119–146.
12. Куна 1977: Херта Куна, “Талијанско-латински утицај у језику босанскохерцеговачких фрањеваца XVII и XVIII века”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, стр. 373–387.
13. Куна 1981: Херта Куна, “Издавање средњовјековних босанскохерцеговачких кодекса”, у: *Текстологија средњовјековних јужнословенских књижевности*, САНУ, Научни скупови, књ. X, Београд, 1981, стр. 149–160.
14. Куна 1982/83: Херта Куна, “Удио српске периодике у стандардизационим језичким процесима на босанскохерцеговачком тлу”, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVIII/XXVIII, 1982/83, Нови Сад, стр. 381–387.
15. Куна 1983: Херта Куна, *Језик “Босанског пријатеља”*: првог босанскохерцеговачког часописа, Свјетлост, Сарајево.
16. Куна 1986: Херта Куна, *Хвалов зборник*, Свјетлост/АНУ БиХ, Сарајево.
17. Куна 1989: Херта Куна, “Доситејеви језички назови и његова рационалистичка филозофија”, у: *Годишњак Института за књижевност*, бр. 18, Сарајево, стр. 159–169.
18. Куна 1990: Херта Куна, *Јат у Пантелејмоновом апостоу: графичка употреба и фонолошке замјене*, Матица српска, Нови Сад.
19. Куна 1991: Херта Куна, “Доситејев однос према лексичком фонду књижевног рускославенског и народног српскохрватског језика”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XIX, Београд, стр. 15–27.
20. Куна 1992: Херта Куна, *Средњовјековна босанска књижевност*, Свјетлост, Сарајево.
21. Младеновић 1961а: Александар Младеновић, “Графичка и језичка испитивања рукописа Доситеја Обрадовића”, *Ковчежић*, IV, Београд, стр. 136–163.
22. Младеновић 1961б: Александар Младеновић, “Анализа графичке првих рукописа (записа) Доситеја Обрадовића из манастира Хопова,

- Крке и Драговића”, у: *Годишњак Филозофског факултета*, VI, Нови Сад, 239–259.
23. Невекловски 1991: Герхард Невекловски, “Компјутерска анализа *Живота и прикљученија* Доситеја Обрадовића: квантитативни приступ графји и фонолошком систему”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XIX, Београд, стр. 103–115.
  24. Петровић 1991: Владислава Петровић, “Конструкција са глаголом *чинити* у процесу лексикализације од Доситеја до данас”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XIX, Београд, стр. 93–103.
  25. Прибић 1948: Nikola Pribić, *Beiträge zur Charakteristik der Sprache Dositej Obradoviæ*, München, doktorska disertacija u rukopisu.
  26. Радченко 1987: Кирил Радченко, *Доситеј Обрадович и эго литературная дјејателност*, Кијев.
  27. Сучевић 1913: Милован Сучевић, “Језик у делима Доситеја Обрадовића”, у: *Извештај Српске православне велике гимназије сремско-карловачке за школску 1913/14*, књ. 55, Сремски Карловци.
  28. Станојчић 1991: Живојин Станојчић, “Реакција неких глагола у језику Д. Обрадовића (семантичко-синтаксички аспекти)”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XIX, Београд, стр. 53–61.
  29. Тјепко 1991: Галина Георјејевна Тјепко, “Доситејева апстрактна лексика из данашње перспективе”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XIX, Београд, стр. 81–93.
  30. Унбегаун 1935: Борис Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба*, Вукова задужбина/Матица српска, Београд/Нови Сад, 1995.

